

ՎԻՐԳԻԼԻՈՍԻ ԵՐԿՅԱԶԱՐԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻԻ

(Շար.)

ՎԻՐԳԻԼԻՈՍԻ ՄԻՋԱՎԱՅՐԸ.— Հռովմէական հասարակապետութեան վերջին տարիներու յուզումնալից կեանքը, մանաւանդ գերիշխանութեան տիրանալու նպատակով Նոպետութիւններու ¹ անդամներուն իրարու դէմ մղած ներքին արինալից պատերազմներն ու ասոնց առթած աղէտները, առանց կասեցնելու՝ խանգարեցին և զգալապէս դանդաղեցուցին լատին գրականութեան աճն սքանչելի գարգացումը որ սկսեւ էր Կիկէրոնի և Կեսարի ժամանակ ²։ Օգոստոսեան

շրջանը, որ լատին գրականութեան Ոսկեդարը կը համարուի և որու ընթացքին ծագեցան Վիրգիլիոս, Որատիոս, Տիտոս—Լիվիոս, Օվիդոս և նման ուրիշ խոշոր դէմքեր, որոշ տեսակէտերով Կիկէրոն-Կեսարեան շրջանին բնական շարունակութիւնը կարելի է համարել։ Բայց կրելով մասնաւոր դրոշմ մը, հռովմէական մտքի պատմութեան մէջ ան նոր և բուրրովին ուրոյն դար մը բացաւ։

Ակտիումի ճակատամարտէն յետոյ քաղաքական կարգերը խորապէս փոխուեցան, նոր

(1) Հռովմէական պատմութեան մէջ, ինչպէս յայտնի է, երկու Նոպետութիւն (triumviratus) կը յիշուի, այսինքն երկու ժամանակներ ո՛ւր երեք անձեր Սիմանադի շասարակապետութեան (Triumviri Reipublicae Constituendae) գերագոյն իշխանութիւնը կը վարէին։ Առաջին Նոպետութիւնը հաստատուեցաւ Քրիստոսէ 59 տարի առաջ. աճոր անդամներն էին՝ Լեյն Գոմպէոս (Pompeius Magnus), Յուլիոս Կեսար եւ Կրասսոս։ Երկրորդը կազմուեցաւ Քրիստոսէ առաջ 43 թիւին, անդամ ունենալով Ոկտաւիանոս, Մարկոս Անտոնիոս եւ Էմիլիոս Լէպիդոս։

(2) Նոպետական կռիւններու երեսէն Լատին գրականութիւնէն աւելի տուժած է Հայաստանը՝ մրցակիցներու պատերազմի դաշտ կապտուելով։ Նոպետներէն ինկզը Հայաստանի պատմիչաս եղած են՝ —Պոմպէոս Հայոց պատմութեան ամենափառաւոր էջը պատուեց Տիգրան Մեծը խոնարհեցնելով եւ փոքր Տիգրանն ու անոր ընտանիքը Հռոմ գերի տանելով։ Տուլիոս Կեսար (47ին) Պոնտոսի փառնակ Թաւաւորը պատմելու համար Հայաստանի մէջ մասը ոտնակոխ քրաւ, երեք օրէն Պոնտոսը

նուաճելով Ծերակոյտին գրեց իր հուշակաւոր խօսքը՝ *veni, vidi, vici* (եկայ, տեսայ, յաղթեցի)։ Կրասսոս երբ 53ին Եփրատն անցաւ Տիգրանի որդի եւ Թագակից Արտաւազդ իր աջակցութիւնը խոստացաւ անոր՝ Պարթեւնիւնու դէմ. Կրասսոս, արխամաղելով Հայոց օգնութիւնը, Միջագետքի ուղին բռնեց, բայց շուտով պաշարուելով Պարթեւնիւնէն, 3000 հոռուէական զինուորներու հետ ինքն ալ սպաննուեցաւ։ Հռոմի այս պարտութիւնէն յետոյ հայ-պարթեւական դաշնակցութիւն մը 15 տարի տիրապետեց Սուրիոյ վրայ։ Մարկոս Անտոնիոս Հայոց Արտաւազդ Գ. Թագաւորը, իր ընտանիքով, Աղեքսանդրիա գերի տարաւ եւ զայն նուիրեց իր սիրուհւոյն՝ Եգիպտոսի Թագուհի Կլեոպատրային. քիչ անցած, Ալեքսանդրիայի պատերազմէն յետոյ, Կլեոպատրա սպաննել տուաւ հայ Թագաւորը (33ին)։ Երբ, Մարկոս Անտոնիոսը հետապնդելով, Գիտաւիանոս Արեւելք անցաւ, ան ալ բաւական խիստ վարուեցաւ Հայաստանի հանդէպ, քիչ մնաց նոյն իսկ որ ան Հայաստանը հռովմէական նահանգի վերածէր. բայց յետոյ տեղական Թագաւորի մը իշխանութեան ասկ ինքնավար օնացաւ զայն ու հեռացաւ։

վարչաձևն մը վերջնականապէս հաստատուեցաւ: Կեսար Ոկտաւիանոս, Քրիստոսէ առաջ 27ին, Յոգոստոս անունը սկսաւ կրել: առ երեւոյթս նախկին վարչաձևը պահպանելով հանդերձ, յաջողեցաւ իր անձնական իշխանութիւնը հաստատել, այսինքն ինքզինքը միակ պետը ճանչցնել տալ Հռոմի և հռոմէական կայսրութեան՝ Երեսփոխարէն իշխան, Princeps Senatus¹ և Հրամանատար, Imperator² տիտղոսներով: Եւ ահա այսպէս Յուլիոս Կեսար Ոկտաւիանոս Օգոստոս, Julius Coesar Octavianus Augustus³ առաջին խաղաղարարն ու առաջին կայսրը հռչակուեցաւ բոլոր հռոմէական նահանգներուն և Հռոմի զերիշխանութիւնէն առաւել կամ նուազ կախում ունեցող երկիրներուն: Ոկտաւիանոս այդ զիրքին հասած էր թագմաթիւ անարդարութիւններ և անգլխութիւններ գործելով: Այս վեհապետն անդրիւթ եղաւ ցորչափ պէտքը զգաց այդպէս ըլլալու, սակայն երբ իշխանութեան ծայրագոյն կէտին հասաւ, երբ զահ բարձրացաւ, բոլորովին հեզահամբոյր դարձաւ և բարեգլխութեան ու անյիշալարութեան օրինակ հանդիսացաւ: Կ'ըսուի, նորինիկ թէ, իշխանութիւնէն զգուած, վայրկեան մը մտածեց զահէն հրաժարիլ, բայց Մեկեղնասի խորհրդով ետ կեցաւ այդ մտքէն:

Ոկտաւիանոս իր իշխանութիւնը գործածեց արդար օրէնքներ հրատարակելով, կայսրութեան մէջ կարգուսարք հաստատելով, նահանգներն իմաստուն կերպով կառավարելով, և մահաւանդ երկիրն խաղաղութեան վրայ հսկելով: Այս բոլորին շնորհիւ, ան շուտով անհասման ժողովրդականութիւն մը շահեցաւ, ժողովուրդին կուտքը դարձաւ, այնպէս որ տեղ մը Վերգիլիոս կը գտչէ՝ «Աստուած մը մեզ տըւաւ խաղաղ այս կենցաղ, 1: Աստուածը՝ Ոկտաւիանոսն է:

Սթափած քաղաքական գործունէութեան պատրաստեմունքն, իրազեկ և զըսարարական խլըրտումներու ունայնութեան և սխալներուն, մտքերը, բոլորովին հանգարտած, անօրինակ եռանդով մը դէպ ի գրականութիւն ուղղուեցան: Ոկտաւիանոս Օգոստոս իր բոլոր ուժով այս շարժումը քաջաբեքեց, ինքն իսկ ճաշակէ գուրկ չըլլալով, զանազան գրական փորձեր ըրած կը կարծուի, բայց անոր գրուածքներէն

ապագան ժառանգեր է միայն Անգիւլիոյ արքանապարտութիւնը (inscriptions Ancyrae) որ անոր կտակն է՝ երկու սիւնակի վրայ փորագրուած և որ մեծ արժէք կը ներկայացնէ իբր պաշտօնական վաւերագիր: Իր ժամանակից մեծ գրողներուն ցոյց տուած իր համակրութիւնը բոլորովին անկեղծ էր, ապացոյց որ անոնցմէ շատեր ուղղակի իր պաշտպանութեան և հողածութեան տակ առաւ ու անոնց միջոցով հասարակաց կարծիքին վրայ ազդեց: Այս ուղղութեամբ Վերգիլիոս և Որատիոս անոր աշխատակցած են յաճախ՝ վարչական քաղաքականութեան մտցնելու և ամենուրեք խաղաղութիւն հաստատելու համար:

Օգոստոս կայսրը իշխանութեան ժամանակ, երբ, կըբերը հետզհետէ հանդարտելով, ժողովուրդին խոնարհ և համեստ մարդ սկսաւ իր գործերով զբաղիլ և, ինչպէս յետոյ պիտի ըսէր լատին հռչակաւոր երգիծաբանը՝ իր «Կյաց ու կյանքը»-ին, 1՝ հետամուտ ըլլալով, բարձր հասակաւորը բոլորովին անսպասելի սէր մ'ու յայացու մը ցոյց տուաւ: Դէպ ի գրականութիւնն ու գրական մշակները: Այն նախապաշարումը զոր հռոմէական հին ոգին կը տածէր դէպ ի գրականութիւնը, և որուն դէմ տրտնջացած էին Տերենտիոս, Կիկիլիոն և Որատիոն, անհետացած է և տեղի տուած նոր, անդուստ գրաստիական ոգին մը: Հռոմայիցին որ դեռ քանի մը տարի առաջ, քաղաքական և մանաւանդ զինուորական ասպարէզներու մէջ կ'ուզէր փայլիլ, և որ թագաւորի գերիներով և առատ աւարով Հռոմ յաղթամուտը գործել կ'երազէր, հիմայ փառասիրութեան ամենաբաղաւորը, ամենապանծային և ազնուագիտը կը համարէ՝ գրական փառքը: Ոչ միայն Վերգիլիոս և Որատիոս, որոնք բաւական համեստ ծագում ունէին, այլ և անոնք որոնք ծնունդը գրիներ կը կապէր բարձր դասակարգերու հետ — ինչպէս Տիպուլուս, Պրոպերտիոս, Օվիդոս 2՝ — գրական են, և գրագէտէ գառ ուրիշ բան չեն ուզեր ըլլալ. գրագէտի հանգամանքը տիտղոսներու, աստիճաններու ամենաբարձրն է՝ Հռոմի նոր ընկերութեան,

(1) Panem et circenses, ցունիոս ցուկենայիս, (ցորենաղ) երգիծականք, Ժ. 81.

(2) Այս երեքը զինուորական, փաստաբան եւ պաշտօնեայ էին, քայց կ'ուզէին որ ամէնքանէ առաջ գրագէտ կոչուին:

(1) Deus nobis haec otia fecit. Բ. Հովուական, 6.

նոր կեանքին մէջ: Եւ ինչ որ յատկանշական է, այդ գորոշները, այդ մատենագիրները իրենց արհեստով, այսինքն իրենց գրողով, կեանքի նիւթական այնպիսի ապահովութիւն մը ձեռք կը բերեն որ իրենց թոյլ կուտայ Հոռոմի մեծատուններուն, ազգեցիկներուն, հզօրներուն հետ հաւասար աստիճանի վրայ ապրիլ: Պատրկական մեծ գերդաստանները պատիւ կը համարեն զբազաններն իրենց պայտսն ընդունելը, զանոնք իրենց սեղանին շուրջ հաւաքելը, անոնց մտերմութիւնն ու բարեկամութիւնը փայլելը:

Միւսիկ Օգոստոս կայսրը չէ որ գրչի մարդիկ կը յարգէ, կը սիրէ և բարոյապէս ու նիւթապէս կը պաշտպանէ. կարգ մը բարձր անձնատրոյթիւններ, որոնց մասւոր զարգացումն ուղղակի համեմատութեան մէջ է իրենց նիւթական փարթիւմտութեան հետ, իրենց ապարկանքներուն մէջ ընտանիներու հաւաքոյթներ կը կազմեն, ուր պատուոյ տեղերը կը բռնեն քանաստեղծները, Մուսաներու սիրականները, ուր տեղի կ'ունենան մտքերու փոխանակութիւն, զազափարներու շփում: Ուր ճաշակը կը գտնուի, կը նրբանայ, ակելի զբուարահած, աւելի խստապահանջ կը դառնայ: Նոր կարգուսարքերուն, այսինքն միապետական փարշաձեւին անկեղծօրէն յարողները կը նախընտրէին Մեկենասի շուրջը հաւաքուիլ, ասոնցմէ էին՝ Վիրգիլիոս, Որատիոս, Պրոպերտիոս: Բայց ուրիշ շատեր կը յաճախէին Ասինիոս Պոլլիոսի և Վաղերիոս Մեսալայի պալատները, որոնք Օգոստոսի նախկին հազաւորագրներն էին, բայց հիմա անոր հետ բոլորովին հաշտուած ըլլալով հանդիմէ, ըլլալ անցեալի յիշատակին համար, ըլլալ անձնական արժանապատւութեան համար. ինքզինքնին ստիպուած կը համարէին որոշ վերապահումներ ունենալ տիրող իշխանութեան հանդէպ:

✱

ՆՈՐ ՃԱՆԱԿ.— Օգոստոսեան շրջանի լատին գրականութիւնը կը ծաղկի ու կը զարգանայ ուրեմն փափկամիտ ու խիստ նրբացած միջնավայրի մը մէջ: Հոռոմ, հպարտ, ժպիրհ, զինուորական Հոռոմ, Աղեքսանդրիոյ կամ Պերգամոսի ¹⁾ նման գրական մայրաքաղաք մը,

չպրութեանց (letterae) կեդրոն մը կը դառնայ: Այս համեմատութիւնը կ'արդարանայ երբ նկատի առնուին միայն, օրինակի համար, Հոռոմի մէջ հաստատուած հասարակաց գրադարանները: Առաջին հասարակաց մատենադարանը հաստատուող եղաւ Ասինիոս Պոլլիոսի ¹⁾ որ հասարակութեան առաջ քաջած էր նաև իր գեղարուեստական գործերու հնչակաւոր հաւաքածուն: Ասոր օրինակին հետեւեցան ուրիշներ, մասնաւորապէս Օգոստոս կայսրը, որ երկու գրադարանով օժտեց Հոռոմը՝ մին Պալատական Ապոլոնի տաճարին մէջ և միւսը՝ Ուտախա ճեմարանին մէջ:

Ընթերցանութիւնը, գրասիրութիւնը տեսակ մը նոր մոլութիւն դարձած էր. զբերու թիւը, զբոյցներու քանակը բազմապատկուելով բազմապատկուեցան, որոնց մէջ քերթուածային գրութիւնները թուով առաջին տեղը կը բռնէին: Բերթոլդակն արուեստով շարադրած նամակներ, ակմբային հաւաքոյթներուն մէջ բանաստեղծական մրցումներ, հրապարակային գրաւոր և բանաւոր մրցախաղեր, բարեկամներու միջև գրական, մանաւանդ ոտանաւոր գտապարներ, հանապազօրեայ գրօնաքի տեղ էին անցեր:

Գրքերու մեծ սպառումը կատարելագործել տուած էր գրչագրական ձեռարուեստի կազմակերպութիւնները, այնպէս որ զբերու օրինակներուն հրատարակութիւնն արագ և անոնց գինը համեմատաբար թաժանցած էին. գրավաճառութիւնը պատուաւոր և շահաբեր առեստուր մը դարձած էր և գրավաճառներու խանութը յաճախ ժամադրութեան վայրն էր գրագէտներուն: Ընթերցանութիւնը նորաձեւութեան մը, խիստի մը համեմատութիւնը

Ասիոյ մէջ) Արիքսանդրիոյ մատենադարանին մրցակիցն էր եւ 200,000 հատոր կը պարու-նակէր:

(1) Պոլլիոն բեմբասաց էր. 39ին հիւպատոս եղաւ, Դազմատիան նուաճեց ու յաղթական մուտք գործեց Հռոմ. յետոյ քաղաքական կեանքէն զրուելով քաշուեցաւ ու ինքզինք գրականութեան նուիրեց: Առաջին հասարակաց մատենադարանը հաստատեց Հռոմի մէջ եւ մեռաւ Ք.մ Յին՝ 80 տարեկան: Իր բազմաթիւ գրական արտադրութիւններէն միայն երեք նամակներ հասած են մեզի: Բարեկամ եւ պաշտպան էր Վիրգիլիոսի եւ Որատիոսի:

(1) Պերգամոսի մատենադարանը (Փոքր.

ստացեր էր. ամէն մարդ կը կարգար՝ ամէն տեղ, գրօսնկելու, շրջագայելու, քալելու ժամանակ կը կարողային, ճաշակաւոր շուրջը կարողաւ տեսակ մը կրօնական արարողութեան կարգ էր անցեր, իսկ երբ քիչ թէ շատ երկար ճամբորդութեան մը կը ձեռնարկէին, չէին մոռնար փոքրիկ գրագարան մը միասին տանելու:

Այս շրջանի մէծ գրողներու երկերը մեծաւ մասամբ ուղղուած էին մանաւանդ ա՛յն բարձր դասակարգին, ա՛յն մտաւորական ազնուականութեան, որմէ նոյն այդ գրողները սիրուած, մեծարուած և տօնուած էին. բայց այս երեւոյթէն պէտք չէ հետեւեցնել որ անոնց գրականութիւնը շինծու, կեղծ կամ արուեստական ընտելութիւն մը գեղեցիկ ինչպէս այդ պատահեցաւ. Աղեքսանդրիոյ մէջ: Սակայն անոնց գրական համբաւը շատ մանափակեցաւ միայն այն ընտիր շրջանակին մէջ ուր իրենք կը սիրէին ապրիլ, այլ ան տարածուեցաւ, սփռուեցաւ աւելի հեռուները ժողովրդական խաւերու մէջ: Այսպէս Հոռոմի մէջ ամէն ոք կը ճանչնար ու կը մեծաբէր գլխաւոր գրողները. երբ Վիրգիլիոս թատրոն կը մտնէր, ամբողջ ժողովուրդը մէկ մարդու պէս, ի պատիւ իրեն, ոտքի կ'ելլէր, պատիւ որ նուազ փութով կը մատուցուէր նոյնինքն կայսեր: Վիրգիլիոս, բարին ամենալայն և ամենափառաւոր իմաստով, ազգային բանաստեղծն էր: Աւելին, նահանգներէն ոմանք, դաւաճներէն շատեր սկսան մարաքաղաքի գրական շարժումով հետաքրքրուիլ եւ, անոր օրինակէն հետեւելով, գրակա եւանք ստեղծել: Կար ուրեմն ընդարձակ եւ բնական այլազան հասարակութիւն մը որ զոով և զբքով կը հետաքրքրուէր խանդաղին, մտքի արտադրութիւններուն կը հետեւէր շերմեանաշունչեամբ:

Պէտք է աւելցնել որ, այդ ժամանակ, լատին միտքը, կատարեալ հատունութեան յանգած, կորովի, ինքնատուլութեան եւ մեծամեծ յանդգնութեան անհրժեքելի փաստեր կուտար, մինչ յունական միտքը բոլորովին սպառած էր իր ուժը՝ երբ աղեքսանդրիական [1] գրա-

կանապէս ամուլ դարաշրջանը բացուեցաւ: Օգոստոսի դարուն լատին մեծ գրողները, մօտենալով ժամանակակից հռոմէական ընտրանիին, աւելի շահեցան քան թէ կորուսին, այդ յարաբերութեան շնորհիւ անոնց մէջ ծնաւ, գոնէ մասամբ, կատարելութեան այն սէլը, որ այնքան կենդանի եղաւ իրենց երկասիրութիւններու մէջ, այն բարձր գաղափարը զոր անոնք կազմեցին արուեստի մասին, այն խոր գզացումը զոր ունեցան արուեստի դժուարութեան վրայ, եւ վերջապէս այն երկիւղածական հոգը զոր կը տածէին ձեւին եւ ոճին:

Բոլոր նշանաւոր գրողներն իրենց գրական դաստիարակութիւնը կը պարտէին Յունաստանի դպրոցին: Այսպէս, Որատիոս, հետեւելով, այն կերպերով շրջանի աւանդութեան, իր կրթութիւնը կատարելագործած եւ աւարտած էր Աթէնքի մէջ: Ասկէ զատ, Օգոստոսեան Հոռոմ յոյն գրագէտներով լեցուն էր. այդ ժամանակուան յոյն գրականութեան գլխաւոր ներկայացուցիչները, ինչպէս Դիոնիսիոս Հալիկարնացին, Ստրաբոնը, Հոռոմի մէջ գրեցին իրենց գործերը: Օգոստոս կայսեր հիմնարկած մատենադարաններուն մէջ, լատին գրքերու հաւաքածուին քով, ոչ նուազ կարեւոր հաւաքածու մը կար յունական լեզուով գրութիւններու: Երբեք, ոչ մէկ ժամանակ, լատիններն

ունեցաւ գիտական մեծ ուղիւսի մը մէջ խորասուզուած ըլլալով. անոր արտադրած երկերը հիւժէ, ինչպէս եւ հիմեց հոտէ գուրկ էին: Բազմաթիւ մարդիկ հոն բանաստեղծ կուրեցան, կատակերգակ, ողբերգիկ Թատերադիրներ եղան, դիւցազներգաւան, վարդապետական, քնարերգական, եղբերգական, երգիծական բանաստեղծներ եղան, բայց անոնցմէ ոչ մէկը ճշմարիտ բանաստեղծ կուրեւելու արժանացաւ: Պտողէմէոսները կը քաջալերէին գիտութեան հետ եւ դպրութիւնը, սակայն եմէ՛ առաջինը սքանչելապէս ծաղկեցաւ, երկրորդը, հիպառակ գովելի քանքերու, ամուլ մնաց: — Այս շրջանի գրական կատարել գործն է չին հոսկարանի յունարէն Թարգմանութիւնը. զոր, Պտողմէոս Ֆիլադելֆոսի (հզալարասէր) հրամանով, 72 եփապտաքի Հրեաներ կատարեցին 283ին կամ 282ին թ. թ. եւ որ ծանօթ է «Եփանսանից» Թարգմանութիւն» անունով:

(1) ինչպէս ծանօթ է, յունական գրականութեան աղեքսանդրիական դարաշրջանը սկսաւ Պտողմէոսներու հրապարակեան հաստատուութիւն (323 Ն. թ. թ.) յետոյ: Այս շրջանին, զուտ գրականութիւնը քուսական կեանք մը

աւելի ճանչցած և աւելի լաւ հասկցած են յոյն գրականութիւնը, քան այս շրջանին: Բայց անոնք այլևս չունին առաջին ժամու այն կոյր ոգեւորութիւնը, որ կը կարգայ, կը հիանայ և նմանիլ կը փորձէ՝ առանց ընտրողութեան, առանց զանազանութեան, առանց խորութեան: Ընդհակառակն, անոնք կը տրամաբանեն ու կը պատճառաբանեն իրենց հիացումը, անոնք գիտեն որոշել շրջանները, անոնց տարբերութիւնները: Շարունակելով հանդերձ համ առնել աղեքսանդրիական բանաստեղծութենէն — ինչպէս Վալերիոս Կատուլլոս, Կալպուս և իրենց բարեկամները —, անոնք կը նկատեն անոր թերութիւնները, և իրենց աւելի նրբացած, աւելի ապահով ճաշակը, նախատեսելով մեծ արուեստին իսկական աղբիւրները, կ'երթար իր տիպարներն ու օրինակները որոնել մեծ դասականներու մէջ, կ'աղարդաւոր դէպի Հոմերոս, Եւքրիլէս, Սոփոկլէս, Եւրիպիդոս, Արիստոփանէս, թուկիդիդոս և մինչև Սիկիլիացիին թէոկրիտոս: Գիտակցութիւնն ունենալով իրենց սեփական ինքնատուութեան, անոնք աւելի լաւ կ'ըմբռնէին իրենց նախորդներուն իրական ինքնատուութիւնը, եւ անա այս անցեալ եւ ներկայ կրկնակ ինքնատուութիւններէն ներշնչուելով, անոնք կը ձեւակերպէին իրենց մտքի արտադրութիւնները: Հոմէրական հան-

ճարն ու Յոյներու նմանութիւնը, ներդաշնակ հաւասարակշռութեամբ մը կը մրցէին երկի մը կառուցման համար: Եւ անա այսպէս ստեղծուեցաւ՝ նոր գրականութիւն մը՝ քիչ մը նուազ հարուստ, քիչ մը նուազ բնական և իր գնացքով՝ նուազ ազատ քան լատագոյն ժամանակներու յոյն գրականութիւնը, բայց զեղեցիկ և մեծ իր յօրինուածքով՝ կարգապահութեան և օրէնքի սիրով, արուեստի անթերի ուղղութեամբ:

Հոմոմ ոչ արձանագործ է ունեցեր եւ ոչ ալ նկարիչ. սակայն սակէ կարելի չէ հետեւցնել որ ձեւակերտական զգացումը բոլորովին կը պակսէր անոր մէջ, բոլոր արուեստներու մէջէն միայն գրականութիւնը սիրելով, ան իր բոլոր ձիրքերը, բոլոր կարողութիւնները յատկացուց գրականութեան, որու մէջ ան գտաւ, հաստատեց ու դրոշմեց ձեւեր որոնք, արձանագործութեան նման, կարծր և անքիծ բան մը ունին, որոնք մարմարոյնի, պղնձի նման կուռ եւ անալալելի են:

Սակայն այդ գրականութեան ամենափայլուն ներկայացուցիչները միայն ձեւով չմտահոգուեցան, անոնք միշտ հաւատացին որ արուեստը պէտք է ծառայէ բան մը արտայայտելու, զգացում կամ միտք: Վիրգիլիոս, Որատիոս, որ սքանչելապէս գիտէին յունական բանաստեղծութիւնը, նուազ հրապուրուն չէին հելլէն իմաստասիրութեամբ, երկուքն ալ, մին՝ իր երկիրդածական ծանրակշռութեամբ, միւսը՝ իր գոյորդիկ թեթեւութեամբ — որ չի ժխտեր իմացականութեան լրջութիւնը —, բոլոր մեծ խնդիրներով զգարուեցան: Իմաստասիրական զանազան դարձոցներու անդադար աշխատանքներուն երեսէն, Յունաստանի մէջ, Աթէնքի դասական դարէն ի վեր, բարոյական գաղափարները զգալի կերպով փոխուած էին, սակէ զատ, Հոմէրացիք, այդ գաղափարները փոխ առնելով, զանոնք քիչ թէ շատ փոփոխութեան կ'ենթարկէին՝ իրենց խառնուածքին, բարձրուն ու սովորութիւններուն պատճառեցնելու համար: Վիրգիլիոս, Որատիոս, իւրաքանչիւրն իր ձեւով, կ'արտայայտեն մարդկային հոգիի նոր վեճակ մը, ինչպէս այդ ըրած էին, իրենց ժամանակին, Եւքրիլէս: Սոփոկլէս կամ Եւրիպիդոս: Անա թէ ինչու իրենց երկերը, որչափ ալ որ անսպասելի ըլլայ անոնց ձեւաբանութիւնը, պարապուրդեւորո զքօսանք մը չեն լուի, անոնք լայնօրէն եւ

(f) Ինչպէս յայտնի է, լատին գրականութիւնը վեց շրջաններէ անցած է՝

Ա. յըրան. — Վաղնապականութիւն, փորձեր, Թոմոպոմփեր (754էն մինչև 240 Ն. ք. Բ.):

Բ. յըրան. — Վարժութիւն յոյն գրականութեան, Թարգմանութիւն, նմանութիւն (240—81 Ն. ք. Բ.):

Գ. յըրան. — Կիկերոնի ժամանակ (81—43 Ն. ք. Բ.):

Դ. յըրան. — Օգոստոսեան Դար (43 Ն. ք. Բ. — 14 Ն. ք. Բ.):

Վերջին երկու շրջանները յաճախ լատին գրականութեան Ոսկեդարը կը կոչուին:

Ե. յըրան. — Դրիստոսի առաջին դարը (Տիբերոսէն մինչև Տրայանոս, 14—117): Այս շրջանը, Թէպէտ Թոյլ, տակաւին փայլուն է:

Զ. յըրան. — Անուր. 4. Բ. դար (117—192).

Շ. Գ. եւ Դ. դար (ուր քրիստոնէական գրականութիւնը կը սկսի եւ ցնեմանսը կ'արձնայ անոր ցետ մաքաւելու ցամար):

խորապէս մարդկային են, եւ այս մտքով է մանաւանդ որ անոնք մնացած են ու կը մնան դասական:

Լատիններէն արձակ գրականութիւնը, Կիւկերոնի օրերէն սկսած, կատարելութեան գագաթնակէտին հասած էր, բայց նոյն քալերով չէր առաջացած ե՛ւ չափաւոր գրութիւնը կամ բանաստեղծութիւնը: Հակառակ իրենց հանճարին, Լուկրետիոս՝ իր վաղնջաբանութիւններով, Կատուլլոս՝ իր անհնարին ներութիւններով, չէին կատարած տակաւին վճռական առաջդիմութիւն մը: Օգոստոսի շրջանին, դերերը փոխուեցան, պերճախօսութիւնը, իրերու

նոր վիճակին բերմամբ, սահմանափակուած ու նեղր մտած ըլլալով, այլ եւս չէր առաջդիմեր, նոյն իսկ զգալի կերպով կ'իյնար, մինչ բանաստեղծութիւնը, սիրուած, քաջալերուած, փառաբանուած ամէն կողմ, հրաշալի թոխչք մը կը ստանար: Օգոստոսի դարը հռոմէական մեծ բանաստեղծութեան դարագլուխն է, իսկ Վիրգիլիոս անոր փառքն ու պարծանքը:

Փարիզ

Մ. Ա. ԴԱԻԻԹ-ԲԷԿ

(Շարունակելի)

Պ Ա Տ Ր Ա Ն Ք

Մեղեղի մը կը թաւալի շատ հեռուն,
Ու ծաղիկներ կը պարեն յո՛յլ, ակամայ,
Լուսացնցուղ անծրեւին տակ արեւուն,
Իրիկնային հովուերգութեամբ մ'հոգեհմայ:

Տեսիլներու հետ ջրգարշով պարուրուած,
Բընութիւնը՝ հոգւոյս կուտայ պատրանքներ:—
Միւրոյ անհուն բոյրերու մէջ հըրարած,
Հոգենոյշներ անպարի են ելեր:

Եւ մըթնոլորտն՝ անըրջաշող յակուրդի,
Կեանքն անոր մէջ ընկողմանած կ'օրօրուի:—
Բայց սիրտս ինչո՞ւ գերդ խնկաման կը մըխայ՝
Ուրտեղ հոգիս թաղծութեան մէջ կ'արթննայ...:

★ ★ ★